

УДК 94(477+438)“1918/1939”

С. Л. Гуменний

ОСНОВНІ КАТЕГОРІЇ НЕЛЕГАЛЬНИХ МІГРАНТІВ НА УКРАЇНСЬКОМУ ВІДРІЗКУ РАДЯНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО КОРДОНУ В 20–30-х рр. ХХ СТОЛІТТЯ

У статті на основі архівних документів здійснено класифікацію основних категорій нелегальних мігрантів на українському відрізку радянсько-польського кордону у 20–30-х рр. ХХ ст. Проведено стратифікацію груп біженців за періодизаційно-віковою ознакою, на основі їх соціального становища, територіального критерію, віросповідання та політичних поглядів.

Ключові слова: державний кордон СРСР, Голодомор 1932–1933 рр., Друга Річ Посполита, Корпус охорони прикордоння (КОП), нелегальні міграції, біженці, категорії нелегальних мігрантів.

Історія українських земель ХХ століття складна і різноманітна. Її близькість до нас робить події тих років надзвичайно актуальними і живими. Проте сучасна українська та зарубіжна історіографія вивчає нелегальні міграції через радянсько-польський кордон здебільшого у фарватері дослідження проблеми Голодомору 1932–1933 рр. Такий підхід залишає поза увагою інші факти порушення прикордонного режиму що призводить до штучного звуження соціальної бази та переліку причин, які сформували явище “збігців із СРСР” на радянсько-польському кордоні протягом усього міжвоєнного двадцятиріччя [1, с. 17].

У пропонованій статті, чи не вперше, автор пробує дати класифікацію, розподіл на категорії осіб, які здійснили нелегальний перехід радянсько-польського кордону або спробу такого переміщення на основі різних критеріїв, суттєвих ознак та обставин, що вплинули на здійснення міграції. Мета статті – дослідити соціальний зріз груп осіб, які стали нелегальними мігрантами (біженцями), скласти уявлення про поширення явища нелегальної міграції з УСРР (УРСР) на територію т.зв. Другої Речі Посполитої (Польської республіки) серед різних прошарків суспільства та в українському соціумі 20–30-х рр. ХХ ст. взагалі.

У цій розвідці автор поставив завдання дослідити та простежити причини й передумови, які спричинили активні міграційні процеси через радянсько-польський кордон на основі виокремлення приналежності особи-біженця до певної мікросоціальної групи чи суспільної категорії, професії або за фізіологічними показниками. Для дослідження нелегальних міграцій на радянсько-польському кордоні в міжвоєнний період застосовано як загальнонаукові, так і власне історичні методи: проблемно-хронологічний та ретроспективний.

Історіографія дослідження нелегальних міграцій є доволі вузькою і складається з праць вітчизняних та закордонних вчених, що присвячені здебільшого висвітленню проблеми Голодомору 1932–1933 рр., діяльності комітетів допомоги голодуючим в УСРР (УРСР) на території Надзбруччя і Волині. У цьому контексті необхідно згадати історичні дослідження Тімоті Снайдера [2], Ярослава Папуги [3], Миколи Лазаровича [4]. Окремо варто наголосити на працях, що висвітлюють діяльність прикордонної охорони міжвоєнної Польщі – КОП (Корпус охорони прикордоння) та поліцейських формувань. Окреслюючи цей пласт історіографії неможливо оминати науковий доробок таких вчених, як Олег Разиграєв (O. Razyhgrayev) [5], Генрик Цьвєнк (H. Świek) [6], Л. Бортник [7] та Збігнев Сперка (Z. Sperka) [8].

Сучасний стан наукового опрацювання досліджуваного питання, нелегального перетину державного кордону між СРСР та II Річчю Посполитою, є недостатнім без залучення до вивчення архівних джерел, зокрема, фондів Держархіву Тернопільської області, що висвітлюють діяльність державної поліції та Корпусу охорони прикордоння (КОП) (Korpus Ochrony Pogranicza) [1, р. 9] у повітах Тарнопольського воєводства. Також інформативним, проте доволі тенденційним, джерелом для вивчення питання про нелегальні міграції на українському відрізку радянсько-польського кордону є публікації у періодичній пресі, зокрема газети “Діло”, тижневика “Новий час” та емігрантської української газети “Свобода” (США) [9, с. 109–112].

Переходячи до аналізу теми статті варто розкрити сутність дефініцій, котрі стосуватимуться розгляду явища нелегальних міграцій через радянсько-польський кордон з 1921 по 1939 рр. Тогочасні джерела іменують нелегальних мігрантів неоднаково, зазвичай ця назва залежала від того яку сторону представляла особа, що ідентифікувала нелегальних мігрантів. “Osobnik, który nielegalnie przekroczył granicę (особа, що нелегально перетнула кордон)” [10, арк. 13] – саме так зазвичай називали нелегальних “uchodzców z ZSSR (біженців із СРСР)” у офіційних документах Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (Міністерство внутрішніх справ) та звітах постерунків батальйонів КОП.

Радянська сторона не застосовувала окремого поняття, яке б характеризувало, явище втеч із “страны где вольно дышит человек” і включала нелегальних мігрантів до загального потоку “шпигунів”, “контрреволюціонерів”, “контрабандистів” [11, с. 2] та “бандитів” [12, с. 2]. Найбільшим різноманіттям щодо характеристик біженців із УСРР (УРСР) відзначалась західноукраїнська преса, яка називала їх “збігцями з того боку Збруча”, “збігцями з СРСР” [13, с. 3], “утікачами перед голодом” [14, с. 3], “біженцями” [15].

У пропонованій Вашій увазі статті буде використано терміни “біженці” та “нелегальні мігранти”, як такі, що найбільш вичерпно, на нашу думку, характеризують сутність цього явища у міжвоєнні роки ХХ ст. Сучасна наука так формулює термін “біженці” – це особи, які в силу цілком обґрунтованих причин стали жертвою переслідувань за ознакою віросповідання, громадянства, мови, належності до певної соціальної групи, політичних переконань і перебувають за межами країни своєї громадянської належності або походження та не можуть або не бажають користуватися захистом цієї країни [16, с. 36–40]. У свою чергу,

нелегальні мігранти – це ті особи, що покинувши країну постійного проживання, проникли на територію іншої держави без офіційного дозволу та відмовляються покидати її, повертатися в країну походження аргументуючи свої дії політичним або іншим переслідуванням, загрозою фізіологічному існуванню [17, с. 88–95]. Свідченням неможливості рееміграції (повернення з еміграції) виступає ставлення радянської влади до біженців закордон, що висвітлено в офіційному документі “О дополнении положения о преступлениях государственных (контрреволюционных и особо для Союза ССР опасных преступлениях против порядка управления) статьями об измене Родине” від 8 червня 1934 р. де вказано, що: “измена Родине, т.е. действия, совершенные гражданами Союза ССР в ущерб военной мощи Союза ССР, его государственной независимости или неприкосновенности его территории, как-то: шпионаж... бегство или перелет за границу, караются высшей мерой уголовного наказания – расстрелом с конфискацией всего имущества, а при смягчающих обстоятельствах – лишением свободы на срок 10 лет с конфискацией всего имущества” [18, с. 255].

Категорії нелегальних мігрантів (біженців) найбільш зручно виокремити на основі причин, які зумовили нелегальні переходи кордонів. Також варто брати до уваги політичну та економічну кон'юнктуру, що існувала на прикордонних землях в 20–30-х рр. ХХ ст.

Слід зазначити, що таку класифікацію можна здійснити на основі, як соціального статусу особи-біженця так і його політичних поглядів, професійної діяльності. Варто також додати, що жодна класифікація не може розглядатися як всеохопна і беззаперечна або така, що не може бути переглянута у майбутньому з огляду на залучення нових елементів джерельної бази.

Виходячи з вищенаведеного пропонуємо класифікацію нелегальних мігрантів (біженців) за критерієм соціального становища в суспільстві (дані про рід занять затриманих “збігців” нерідко містяться в протоколах осіб затриманих при нелегальному перетині кордону):

- селяни (“гопники” у документації КОП чи постерунків поліції Польщі [19, арк. 9], зокрема економічно активна частина селянства – “куркулі”; наймані сільськогосподарські робітники). Соціальний розріз мігрантів того часу яскраво описує очевидець, Т. Бульба-Боровець (1908–1981) – згодом отаман “Поліської Січі” та людина, що особисто перетинала радянсько-польську державну межу: “Біля польських прикордонних закладів хмари народу. Це вже не буржуї, не куркулі, не інженери, не кооператори, не професори, не агрономи, не урядовці. Це – звичайні робітники і селяни рятують своє життя. Тікають під градом кулеметних куль, наче на фронтівій лінії. Біжать наосліп через непрохідні багна та ліси. Несуть на плечах пораних та побитих дітей. Створюють невимовний жах...” [20, с. 27];

- робітники (особливо ремісники; особи, які розпочали свою трудову діяльність на певній території до часу демаркації державного кордону та опинилися на території іншої держави) [21, арк. 21]. Один з класичних випадків такого типу нелегальних міграцій знаходимо в звіті постерунку поліції на залізничній станції міста Чорткова. Старший офіцер цього відділення Казімеж Плячеківіч (Kazimierz Płaczkiewicz) 19 вересня 1930 р. затримав особу, яка не могла пред'явити жодних документів. Цим невідомим, як пізніше з'ясує слідство, виявився виходець з Калуського повіту (сучасна Івано-Франківська область) К. Іваськів (K. Iwaśków) [22, арк. 2]. Здійснивши перехід кордону у 1919 р. “gdy jeszcze nie było stałej granicy (коли ще не було встановленого кордону)” Константін Савич працював у прикордонному селі Жабинці (сучасний Чемерівецький р-н Хмельницької обл.) в якості столяра. Він здійснював неодноразові переходи кордону, проте на відміну від своїх товаришів, щоразу повертався на місце роботи в УСРР. Але активна колективізація позбавила чоловіка можливості приватного заробітку, його майно (забрано корову і поле) та столярню майстерню конфіскували. Змушений працювати “w tak zwanej Komynie jedynie za żywność (в так званій Комуні лише за їжу)” він здійснює втечу до Галичини “w celu osiedlenia się na stałe w Polsce (з метою залишитися на постійне проживання у Польщі)” [23, арк. 6–11].

- інтелігенція (з дореволюційним досвідом роботи; особи, які співпрацювали з українською, польською владою в період 1917–1921 рр.; пов'язані з українським збройним опором початку 20-х рр. ХХ ст.);

- релігійна політика більшовиків наражалася на опір не лише духовенства, а й широких верств українського населення, викликала втечу осіб духовного сану на територію Польщі. “В Ночь с 14-го на 15-е Февраля местный поп ВОЙКО Аверкий /по имеющимся сведениям поп ВОЙКО является жителем г. Кременца/Польша/, где имеет два собственных дома и пытался в 1926–27 гг. нелегально перейти границу, был задержан, и в настоящее время однако проживая в с. Плужном подготавливает почву перехода через границу/ объехал близ лежащие села и путем агитации призвал на защиту церкви” – читаємо у документі “О политическом положении охваченного волынками Шепетовского округа 7 марта 1930 года” [24, арк. 68–99].

- військові (з досвідом служби у збройних силах армії УНР, УГА, учасники повстанського руху проти більшовицького режиму; дезертири Червоної Армії). Як приклад можемо навести переписку з Бережанським повітовим старостом, щодо арешту дезертира з Червоної Армії Григорія Шевця [25, арк. 1–2] (1928 р.) та масив інформації у справі затриманих дезертирів РСЧА Ярочевського та Жедутка (1929 р.) [26, арк. 2];

- особи пов'язані зі сферою торгівлі (контрабандисти) – здійснення маятникових міграцій (наприклад за схемою “Польша – УРСР – Польша”) з метою отримання фінансової вигоди за постачання товарів, періодичної преси з однієї країни в іншу [27, арк. 1–16];

Достатньо інформативною видається класифікація за мотивацією нелегального мігранта. Вона покликає вивчити причини, які спонукали певну особу до здійснення порушення пропускового режиму державного кордону:

- добровільна нелегальна міграція (усвідомлений особою, невимушений, вольовий акт переходу державного кордону здійснений з причин: політичного переслідування, економічного неблагополуччя, голоду

(саме голодом та політичними переслідуваннями пояснює свою втечу з СРСР Станіслав Оленін у лютому 1934 р. [28, арк. 15]), загрози особистій свободі та життєдіяльності рідних, бажання відновити комунікацію чи спільне проживання з родичами по той бік кордону (в донесенні постерунку КОП у Збаражі від 24 червня 1931 р. зазначається, що “Antoni Juźwiak z Białoźórki (Антон Юзьвак з Білозірки (сучасний Лановецький район Тернопільської області)” здійснив нелегальний перехід кордону для того, щоб відновити спільне проживання з сином та родиною, що перебували в УСРР [29, арк. 44]), небажання нести службу в Червоній або польській арміях, як у випадку втечі до СРСР вісімнадцятирічного Василя Українця з Шупарки (Борщівський повіт), який перетнув кордон “w celu uchylenia się od służby wojskowej (щоб ухилитися від військової служби)” [30, арк. 32], пошук роботи або неможливість здійснення професійної діяльності на теренах Польщі чи СРСР [31, арк. 42], релігійні переконання);

- примусова нелегальна міграція (виконання завдань поставлених органами розвідки II Речі Посполитої або СРСР – шпигунство (знаковою у цьому відношенні є справа Зинаїди Альойзи, що постає перед читачем “Свободи”, як “молода і вродлива жінка [яка] скінчила в Харкові курси шпіонажу і з наказу ДПУ перейшла до Польщі,.. дістала від представника ДПУ Яковлева 340 рублів... [і] при допомозі якогось Захарчука перейшла Збруч” для виконання завдання: “вийти заміж за польського старшину... щоби мати доступ до військових кол... збирати відомості про польських тайних агентів” [32, с. 1]), диверсійна діяльність, збір інформації [33, арк. 18, 191], проникнення у силові органи держави чи національні, партійні організації, збройна боротьба, провокації; депортація або її загроза (примусове виселення з країни); екстрадиція (примусове повернення, наприклад дезертира Червоної Армії);

Також біженців на радянсько-польському кордоні цілком можна класифікувати за такими ознаками, як національність, віросповідання або конфесійна приналежність. Документи Корпусу охорони пограниччя (КОП) містять обов'язкове покликання на етнічну приналежність особи затриманої за нелегальний перехід кордону: переважають українці, поляки, росіяни (20 вересня 1929 р. на радянсько-польському кордоні було затримано і допитано уродженця Ростова М. Кузьміна та жителя Ленінграда П. Морозова) [34, арк. 12]. Проте зустрічаються навіть особи чехословацького походження, як наприклад, Францішек Кучера (Frańciszek Kuczera), що намагався здолати міждержавну межу “do Rosji Sowieckiej w celach zarobkowych (до Радянської Росії (СРСР) з метою заробітку)” [35, арк. 29].

За конфесійною приналежністю, базуючись на матеріалах Збараської команди поліції, нелегальних мігрантів можна поділити на: греко-католиків, православних, римо-католиків, протестантів, атеїстів [36, арк. 4]. Такі ж дані містять особові протоколи, оформлені на осіб затриманих при спробі незаконного перетину державного кордону, Корпусу охорони пограниччя (КОП) бригади “Поділля”, полку “Чортків”, зокрема батальйонів “Скалат”, “Копичинці”, “Борщів”.

“Wykaz uchodźników z Rosji Sow. (Перелік біженців з Радянської Росії (СРСР)”, який складався повітовими командами державної поліції Польської республіки завжди містив дані про дату народження чи вік нелегальних мігрантів (uchodźców), що дозволяє виокремити вікові категорії біженців.

Якщо, використовувати вікову класифікацію то можна констатувати, що серед “збігців” були особи, дошкільного періоду (3–6 р.), підліткового періоду (10–15 р.), юнацького періоду (15–21 р.), раннього дорослого періоду (21–40 р.), середнього (40–60 р.) і навіть пізнього дорослого (60 і більше років) періоду [37]. Чи не весь спектр вікових категорій нелегальних мігрантів присутній у записці Борщівського батальйону КОП від 2 червня 1931 р. де повідомляється про затримання сімейства Борчуків, яке здійснило перехід держкордону. Найстаршому біженцю затриманому того дня виповнилося 55 років, а наймолодший саме переступив межу п'ятнадцятиліття [38, арк. 3]. На території того ж Борщівського повіту, в околиці села Гермаківка, 18 січня 1934 р. було записано факт переходу на польський берег ріки Збруч сім'ї римо-католиків Яцковських (Jaskowski), найстаршому члену якої було 47 років, а наймолодшому усього один рік [39, арк. 24].

Цікавою видається класифікація нелегальних мігрантів за територією їх походження. На основі, опрацювання фондів Тернопільського державного архіву можемо перелічити наступні території, які біженці називали місцем свого народження чи постійного проживання: Борщівський, Бучацький, Скалатський, Збараський, Кременецький, Дубенський повіти Польщі, Кам'янець-Подільський, Орининський, Чемерівецький, Плужнянський, Бердичівський, Маріупольський повіти УРСР [40, арк. 1], територія РСФСР. Достатньо промовистим прикладом всеукраїнського значення явища нелегальних міграцій на радянсько-польському кордоні стала подія, яка відбулась 29 листопада 1923 р. О сьомій годині ранку, поблизу прикордонного пункту Токи (сучасний Підволочиський район Тернопільської області) було зафіксовано незаконний перехід кордону радянським прикордонником, вихідцем із етнічно грецького селища Сартана (Маріупольський повіт Катеринославської губернії, сучасна Донецька область), який в “protokołi zameldowania” (протоколи допиту) значиться як “Yórkó Chowabic (Юрій Говабіц)” [40, арк. 1].

Для глибшої стратифікації категорій нелегальних мігрантів можна використовувати класифікацію, яка включатиме співвідношення соціального походження біженця та періоду існування державного кордону у який, власне було здійснено нелегальне переміщення особи. Для такої класифікації зіставимо етапи існування державного кордону та переважаючі соціальні категорії, які здійснювали міграції під час кожного з них.

Початковий етап існування радянсько-польського кордону охоплює період 1921–1924 рр. Це час демаркації лінії державної межі, існування “вікон” – не контрольованих владою або спеціально нею створених місцевостей через які здійснювалося масове проникнення на територію сусідньої держави з метою розвідувально-диверсійної діяльності, задоволення економічних потреб [41, с. 62–67]. У цей період до найпоширеніших категорій, які здійснювали нелегальний перехід державного кордону можна зарахувати:

значні маси селянства та населення міст, робітників, що здійснювали маятникові міграції (перехід кордону з поверненням) з метою заробітку чи торгівлі;

осіб, які виконували військові, розвідувально-диверсійні завдання на території СРСР чи II Речі Посполитої.

До прикладу, у ніч на 28 жовтня 1921 р. польські прикордонники пропустили через р. Збруч Подільську групу армії УНР М. Палія та Волинську групу Ю. Тютюнника. Частина вояків повернулася до Польщі, а 359 із них більшовики розстріляли 21 листопада 1921 р. у м. Базарі [42, с. 38–39]. У тому ж 1921 р. колишній член уряду Директорії УНР С. Коваль підняв повстання проти радянської влади у Святецькій волості на Теофіпольщині (сучасна Хмельницька обл.). Після боїв з частинами Червоної армії повстанці перейшли кордон у бік Польщі на ділянці Кременецького повіту [42, с. 38–39].

Другий етап охоплює 1924–1932 рр. завершення формування структури державного кордону (12 вересня 1924 р. Міністерство військових справ Другої Речі Посполитої видало наказ про створення Корпусу охорони прикордоння (польськ. – *Korpus Ochrony Pogranicza* [8, с. 94]), поступове обмеження міграційних потоків та товарообміну на Волині і фактичне припинення сполучення через кордон в Надзбруччі. У цей період відповіддю селянства на суцільну колективізацію, закриття храмів та розкуркулення стали найбільші з часів революції в Україні 1917–1921 рр. селянські заворушення, що розпочалися наприкінці лютого 1930 р.

Невипадково значного розмаху селянські виступи досягли у прикордонній Шепетівській окрузі, що характеризувалася в донесенні ЦК КП(б)У від 7 березня 1930 р. як: “округ граничащий с Польшей, в прошлом являлся – ареной борьбы [...] с петлюровцами/ насыщен в немалой части участниками петлюровского движения, участниками банд разного толка, [бывшими] жандармами, полицейскими, особенно в изобилии – контрбандистами, которые в наших пограничных условиях неизбежно, в абсолютном большинстве случаев, постепенно становятся и стали шпионами польской дефинзивы” [24, арк. 68–99].

У Теофіпольському районі цієї округи перманентні селянські заворушення переросли у повноцінне повстання (документи ОДПУ повідомляють про зростання повстанських загонів і досягнення ними чисельності 200–300 чоловік) [43, арк. 8]. “24 февраля сведениям [в] пограничном Плужнянском районе [Шепетівської округи, сучасний Ізяславський район Хмельницької області] возникло массовое волнение, охватившее 13 сел. Толпы, в большинстве состоящие [из] женщин, [под] руководством кулаков, церковников, предъявляли требования открытия церкви” [44, с. 833] – повідомляли, 26 лютого 1930 р. П. Любченко та Г. Петровський у телеграмі адресованій до ЦК ВКП (б). 24 лютого у селі Великі Радогощі зі змішаним українсько-польським населенням натовп жінок розігнав сільраду, у селянській масі лунали заклики: “Геть радвладу, бий комуністів, забираймо дітей і йдемо до Польщі” [45, арк. 8]. У с. Залужна, Добринь та М’якоти Антонінського району Шепетівської округи зустрічаємо факти вчинення насильства у відповідь щодо дій радянської представників влади, частішають переходи за кордон [46, арк. 4–8, 18]. Ситуація, що склалася у прикордонному Шепетівському окрузі наприкінці лютого – початку березня 1930 р. викликала безпрецедентне посилення контингенту каральних сил прикордонників УСРР. “Трое пыталось перейти границу, двое перешло. Один убит”, – сухо констатує звіт доповідки з с. М’якоти від 23 лютого 1930 р. [24, арк. 68–99] напередодні прибуття в Шепетівку керівника ДПУ В. Балицького, який очолив збройну боротьбу проти повсталого селянства із застосуванням кулеметів та гармат [47, с. 233].

Часовий відрізок 1933–1939 рр. очевидно можна характеризувати, як окремий етап становлення державного кордону. Завершується формування прикордонної інфраструктури, політичної форми існування радянської держави, що відображається на стані ситуації, щодо посилення охорони державного кордону та прилеглих територій. Політбюро ЦК КП(б)У 17 грудня 1934 р. своїм рішенням встановило прикордонний режим в 11 районах України, а в постанові “Про переселення з прикордонних районів” запропонувало виселити одноосібників та колгоспників, “яких не можна визнавати благонадійними в умовах прикордонної смуги” [48, с. 122]. В цей період особливого розмаху, зокрема в часі Голодомору 1932–1933 рр. та першої половини 1934 р., набувають втечі селянства на інший берег річки Збруч [3, с. 30–33].

Проте цей період, особливо часовий відрізок 1933–1937 р., також стає часом активної диверсійно-розвідувальної та шпигунської діяльності (за оцінкою офіцерів КОП) радянської сторони на землях Тарнопольського та Волинського воєводств. Пошук шпигунів серед нелегальних мігрантів у цей період набуває апогею. В документах КОП усе частіше, щодо нелегальних мігрантів або осіб, які здійснили такий перехід кордону на попередніх етапах, вживаються підозри про їх “szpiegostwo na rzecz Rosji Sowieckiej” (шпигунство на користь Радянської Росії) [49, арк. 2–16]. Документи поліції Борщівського повіту дають уявлення про антишпигунську діяльність блюстителів порядку: допити біженців з УСРР (УРСР), обшуки в будинках осіб на яких вказували нелегальні мігранти або падала підозра. Під час однієї з таких акцій у будинку Ярового В. (Jarowego) в с. Турильче була знайдена “bibuła bolszewicka pisana na maszynie po rosyjsku” (більшовицька бібула [обгортковий або промокальний папір], друкowana на машинці по-російськи) з адресами інших осіб. Впевненість поліції посилили зізнання В. Ярового в шпигунстві на користь СРСР, виконанні функцій кур’єра [50, арк. 11].

Сьогодні важко із певністю сказати наскільки щирими були зізнання запідозрених у шпигунстві на користь СРСР і чи не були вони отримані поліцаями із застосування додаткового тиску. Проте наявність в окремих осіб інструкцій органів радянської держбезпеки, розпитування бійців КОП про дислокацію прикордонних частин або дії з метою їх виявлення, все ж свідчить про наявність агентурної мережі ДПУ УСРР (УРСР) на території Надзбруччя [51, арк. 103–104].

Дослідження розвитку явища нелегальних міграцій на радянсько-польському кордоні протягом 1920–1930-х рр. дає змогу простежити певний алгоритм у існуванні “збручанської границі”, адже

внутрішньополітичні, соціально-економічні зміни у СРСР викликали активізацію нелегальної міграції, яка у свою чергу супроводжувалася зростанням суворості режиму охорони державного кордону та його фактичним закриттям. Такий підхід дозволить зрозуміти причини поступового посилення охорони державного кордону з боку СРСР у міру розгортання процесів радянської, колективізацій і розкуркулення, Голодомору 1932–1933 рр. та політичних репресій 1937–1939 рр. На початковому етапі існування кордону польські прикордонники фіксують значну кількість робітників (що безпосередньо пов'язано із розвалом промисловості після подій 1914–1921 рр.) та військових, які не бажали служити радянській владі або не визнавали її. Згодом процеси колективізації, голод і боротьба з національно-визвольним елементом, антицерковна політика визначили соціальний портрет нелегальних мігрантів. Ними ставали інтелігенти, священики та робітники, але переважно більшість становили селяни, найчастіше з прикордонних місцевостей, які вбачали в переході кордону форму політичного протесту, спробу поліпшення економічного становища, а часом і єдиний шанс вижити.

Отже, на основі застосування кількох класифікацій можемо дійти висновку, що нелегальними мігрантами через радянсько-польський кордон ставали особи кількох національностей (найбільший відсоток українців), різного соціального статусу та віросповідання (помітна взаємозалежність цієї класифікації від політичних і економічних явищ в СРСР: у період колективізації та голодомору переважна більшість втікачів селяни; у час посилення боротьби з церквою – священики серед “збігців” трапляються частіше), різних вікових категорій і територіального походження. Інформація про походження або місце проживання біженців заперечує тезу про регіональний характер явища нелегальних міграцій на радянсько-польському кордоні, оскільки їх здійснювали як уродженці прикордонних територій так і центральної, східної України, РСФРР та Чехословацької республіки.

Така різношерстість у середовищі нелегальних мігрантів може свідчити про масовість досліджуваного явища, його значення та актуальність як невід'ємної складової реалії міжвоєнного двадцятиріччя, підкреслює перспективність досліджуваної теми. Не важко помітити також консолідуюче навантаження дослідження цієї сторінки історії українського народу, особливо в період Голодомору 1932–1933 рр. та масових репресій, коли значна маса населення вбачала порятунк, і часто отримувала його, саме від іншої частини національного організму розділеного “ризким” кордоном.

Джерела та література

1. Мизак Н. За тебе святе Україно. Південне Надзбруччя у визвольних змаганнях ОУН-УПА / Н. Мизак. – Чернівці: “Буковина”, 1998. – 447 с.
2. Снайдер Т. Криваві землі. Європа поміж Гітлером та Сталінін: монографія / Т. Снайдер. – Київ: Грані-Т, 2011. – 448 с.
3. Папуга Я. Західна Україна і Голодомор 1932–1933 років: Морально-політична і матеріальна допомога постраждалим / Я. Папуга. – Львів, 2008. – 248 с.
4. Лазарович М. В. Чорна тьма голодомору 1932–1933 років над Тернопіллям / уклад. М. В. Лазарович, Б. Д. Лановик, Р. М. Матейко. – Тернопіль: Джура, 2003. – 292 с.
5. Razyhrayev Oleh. Udział Policji Państwowej województwa wołyńskiego w ochronie granicy wschodniej w latach 1921-1924 / Oleh Razyhrayev // Pamięć i Sprawiedliwość. – 2010. – vol. 9. – issue 1 (15). – s. 211–231.
6. Cwiąg Henryk. Działalność Korpusu Ochrony Pogranicza w systemie bezpieczeństwa II Rzeczypospolitej / Henryk Cwiąg // Almanach (Actual Issues in World Economics and Politics), [Електронний ресурс]. – 2010. – vol. 5. – issue 1. – pages 5–16. – Режим доступу: <http://econpapers.repec.org>
7. Бортник Л. В. Особливості співпраці Корпусу охорони прикордоння з органами державної влади Речі Посполитої на території Волинського воєводства у 1924–1939 рр. / Л. В. Бортник // Сторінки історії. – 2014. – Вип. 37. – С. 139–148.
8. Sperka Z. Zarys organizacji i działalności Polskiej Straży Granicznej w latach 1928–1939 / Z. Sperka // Przegląd Prawniczy, Ekonomiczny i Społeczny. – 2014. – nr. 2. – s. 94–107.
9. Гуменний С. Проблема переходів радянсько-польського кордону на сторінках західноукраїнської та емігрантської преси 30-х рр. ХХ ст. / С. Гуменний // Проблеми та перспективи наук в умовах глобалізації: матеріали ІХ Всеукраїнської наукової конференції. – Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. – С. 109–112.
10. Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО), ф. 316, оп. 1, спр. 349, 13 арк.
11. Куток пограничника // Червоий кордон. – 14 вересня. – 1924. – Ч. 40. – С. 2.
12. Напад польської банди на радянську заставу // Червоий кордон. – 18 січня. – 1925. – Ч. 75. – С. 2.
13. Документ із інформацією про життя в селі Скала. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/12411/>
14. Збігці із СРСР // Діло. – 23 березня. – 1930. – С. 3.
15. Анкета складання протоколів біженців із УССР. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/12409/>
16. Котляр О. І. Визначення поняття “біженець” у міжнародних документах / О. І. Котляр // Адвокат. – 2013. – № 6. – С. 36–40.
17. Кузенко В. М. Поняття та сутнісні характеристики категорії “мігрант” / В. М. Кузенко // Ефективність державного управління: Збірник наукових праць Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2008. – Вип. 14/15. – С. 88–95.
18. Собрание законов СССР. – 1934. – № 33. – С. 255.
19. ДАТО, ф.231, оп. 1, спр. 2113, 9 арк.
20. Бульба-Боровець Т. Армія без держави. Слава і трагедія українського повстанського руху / Т. Бульба-Боровець. – Вінніпег: Волинь, 1981. – 326 с.
21. ДАТО, ф.231, оп. 1, спр. 2113, 21 арк.
22. ДАТО, ф.283, оп. 1, спр. 109, 2 арк.
23. ДАТО, ф.283, оп. 1, спр. 109, 6–11 арк.
24. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО), ф. П-459, оп. 1, спр. 47, 68–99 арк.
25. ДАТО, ф.231, оп. 1, спр. 58, 1–2 арк.
26. ДАТО, ф.231, оп. 1, спр. 189, 2 арк.

27. ДАТО, ф.231, оп. 1, спр. 216, 1–16 арк.
28. ДАТО, ф.231, оп. 1, спр. 2113, 15 арк.
29. ДАТО, ф.316, оп. 1, спр. 349, 44 арк.
30. ДАТО, ф. 316, оп. 1, спр. 349, 32 арк.
31. ДАТО, ф.283, оп. 1, спр. 109, 42 арк.
32. Радянська шпionка перед львівським судом // Свобода. – 1930. – 30 вересня. – Число 227. – С. 1.
33. ДАТО, ф.231, оп. 1, спр. 1878, 18, 191 арк.
34. ДАТО, ф.281, оп. 1, спр. 128, 12 арк.
35. ДАТО, ф.283, оп. 1, спр. 109, 29 арк.
36. ДАТО, ф.316, оп. 1, од. зберіг 109, 4 арк.
37. Ріст і розвиток людини: підручник / В. С. Тарасюк, Н. В. Титаренко, І. Ю. Андрієвський – К.: Медицина, 2008. – 400 с.
38. ДАТО, ф.281, оп. 1, спр. 158, 3 арк.
39. ДАТО, ф.231, оп. 1, спр. 2113, 24 арк.
40. ДАТО, ф.316, оп. 1, спр. 322, 1 арк.
41. Гуменний С. Л. Нелегальні міграції на українському відрізку радянсько-польського кордону у 20–30-х рр. ХХ століття / С. Л. Гуменний // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2015. – Вип. 42. – С. 62–67.
42. Тимошенко Б. Другий Зимовий похід. Листопадовий рейд. Базар / Б. Тимошенко. – К.: Фондація ім. О. Ольжича. – 1995. – 244 с.
43. ДАХМО, ф. П-458, оп. 1, спр. 326, 8 арк.
44. Івницький Н. Трагедія советської деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927 – 1939. Документы и материалы. В 5-ти тт. / Т. 2. Ноябрь 1929 – декабрь 1930 / [Под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы]. – М.: “Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 2000. – 927 с.
45. ДАХМО, ф. П-458, оп. 1, спр. 324, 8 арк.
46. ДАХМО, ф. П-458, оп. 1, спр. 326, 4–8, 18 арк.
47. Васильєв В., Віола Л. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1919 – березень 1930 рр.) / В. Васильєв, Л. Віола. – Вінниця, 1997 – 536 с.
48. Місінкевич Л. “Великий терор” 1937–1938 рр. на Хмельниччині / Л. Місінкевич // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2007. – № 1 (28). – С. 121–135.
49. ДАТО, ф. 283, оп. 1, спр. 123, 20 арк.
50. ДАТО, ф. 231, оп. 1, спр. 1878, 11 арк.
51. ДАТО, ф. 231, оп. 1, спр. 1878, 103–104 арк.

Humennyi S. L. The main categories of of illegal migrants in the Ukrainian segment of the Soviet-Polish border in the 1920–1930-ies

We classify the main categories of illegal migrants in the Ukrainian segment of the Soviet-Polish border in the 20–30-ies. XX century on the basis of archival documents. A deep stratification of groups of refugees for chronological-age-classification, on the basis of their social status, the territorial criterion, religion or political views was made.

Key words: *state border of the USSR, the Holodomor of 1932–1933, the Second Polish Republic, Border Protection Corps (KOP), illegal migration, refugees, categories of illegal migrants.*

Гуменний С. Л. Основные категории нелегальных мигрантов на украинском отрезке советско-польской границы в 20–30-х годах ХХ века

В статье на основе архивных документов осуществлена классификация основных категорий незаконных мигрантов на украинском отрезке советско-польской границы в 20–30-х гг. ХХ века. Проведена глубокая стратификация групп беженцев за хронологически-возрастной классификацией, на основе их социального положения, территориального критерия, вероисповедания и политических взглядов.

Ключевые слова: *государственная граница СССР, Голодомор 1932–1933 гг., Вторая Речь Посполитая, Корпус охраны пограничья (КОП), нелегальные миграции, беженцы, категории нелегальных мигрантов.*